

MOHILLA ESZTER

Multikulturális társadalmunk halálképének egy aspektusa, avagy hogyan viszonyulnak az iszlám vallás követői a halál és haldoklás fogalmához

Összefoglalás ♦ *Életünk során mindannyiunknak szembe kell néznünk az élet múlandóságával. Bizonyos társadalmakban, kultúrákban ez könnyebb, míg másokban nehezebb. Vajon miért olyan nehéz a huszonegyedik századi európai embernek az élet természetes velejárójaként tekinteni a halálra? És miért tudják egyes távoli kultúrák, mint például az iszlám, magától értetődőnek elfogadni a halál tényét? Tanulmányomban erre a kérdésre keresem a választ, röviden összefoglalva azokat az alaptéziseket, amelyek a muszlim emberek gondolkodásmódját meghatározzák, s próbálok támpontot adni az orvosoknak, ápolóknak és a palliatív ellátás területén dolgozóknak, néhány, a vallásra jellemző, egyedi sajátosság kiemelésével.*

„Minden lélek megízleli a halált. Aztán Hozzá lesz majd visszatérétek.”

(Korán, 29: 57)

Bevezetés

Míg – sokak szerint – Európában a kereszténység és ezzel együtt a keresztény kultúrkör is hanyatlóban van, vagy legalábbis a hívek száma egyre fogy, addig az iszlám követőinek tábora folyamatosan gyarapszik. Másrészt a modern vívmányoknak köszönhetően egyre gyakrabban fordulnak meg az emberek idegen országokban hosszabb, rövidebb időt töltve el ott, és akkor a bevándorlókról még nem is szóltam. Lényegében tehát társadalmunk egyre multikulturálisabb lesz, és ahhoz, hogy ez a folyamat zökkenőmentesen mehessen végbe, elengedhetetlen, hogy jobban megismerjük egymás kultúráját, vallását. És ki másnak lenne ez fontosabb követelmény, mint az orvosnak, akinek praxisában mindenféle ember megfordulhat, akiket kivétel nélkül ugyanúgy meg kell gyógyítani, vagy a halálhoz vezető

úton el kell kísérnie, sőt a hozzátartozóikkal is kommunikálnia kell, mégsem kezelheti sablonszerűen az összes páciensét. Jelen tanulmányomban ezért arra vállalkoztam, hogy szélesebb körben is megismertessem az iszlám tanatológiával kapcsolatos filozófiáját, és a muszlim emberek halálról, gyászról való gondolkodásmódját. Teszem ezt annak reményében, hogy jómagamat, mint magyar, és így európai gyökerekkel rendelkező, de az iszlám hitre áttért, vallását gyakorló orvostanhallgatót, környezetem autentikus, és a témában járatos személynek fogad el.

Az iszlám mint szó és mint fogalomkör jelentése

„Maga a szó »iszlám« jelentése az arab »SLM«-alapból származik, ami egyebek között békét, tisztaságot, alázatot és engedelmességet jelent. A vallásos értelemben vett jelentése: Isten akaratának való alávetés, Isten törvényeinek engedelmeskedni. A szó eredeti és vallásos jelentése között szoros kapcsolat van, csak az Isten akaratába való belenyugvás által érhetünk el igazi békét és valódi tisztaságot.” (Abdulati, 2002). Már ebből az egyszerű tényből is, hogy a vallásnak magának a jelentése is alázat, a Teremtő akaratának való engedelmesség, az következik, hogy a muszlim embereket ez az elv vezérli egész életük és haláluk során is. Minden, ami velük történik, Isten akaratából történik, amelyhez alázattal kell viszonyulni, és el kell fogadni.

Az Ítélet Napja és az elrendelés

Az iszlám egy másik alapelve, az eleve elrendelés, ahogy a neve is mutatja, azt jelenti, hogy az ember életének minden pillanata meg van írva már a létezése előtt. Ez rendkívül nehezen magyarázható fogalom, mindazonáltal a lényege abban áll, hogy az ember szabadon dönt cselekedeteiről, maga választja az egyik vagy másik utat, de Isten már előtte tudja, hogy az ember mit fog választani. Az elrendelés fogalma ezért első megközelítésben a fatalista, sztoikus szemléletet és coping mechanizmust látszik tükrözni, ami egyértelműen hátrányosan befolyásolja a betegek túlélési esélyeit, azáltal, hogy feladásra, teljes beletörődésre készíti az egyént. Azonban a Korán előírja a muszlim emberek számára, hogy lehetőségeikhez mérten azt tegyék meg, ami rajtuk múlik, és csak akkor lépjenek a belenyugvás és elfogadás fázisába, ha már valóban nincs mit tenni. Ez a belső harc az élet minden területére nézve kötelező jellegű. E tekintetben tehát az iszlám szemléletmódja nem gátolja, hanem sokkal inkább

erősíti a betegekben a küzdésvágyat, hiszen ez alapvető feltétele az Istennek való megfelelésnek.

Azt, hogy az élet, és annak szerves része, az Ítélet Napja mit jelent egy muszlim ember számára, egy szemléletes idézettel szeretném érzékeltetni: „Az élet egy hosszú utazáshoz hasonlítható, amely egy biztos pontról indul és egy biztos célállomásnál ér véget. Ez egy ideiglenes állomás, bevezetés az örök életbe, a másvilágba. Ebben az utazásban az ember egy utazó.” (Abdulati, 2002). Más szóval, az ateista értékrendszerhez képest, amely az életet magát, valamint az élet élvezetét helyezi az első és legfontosabb helyre, az iszlám egy adománynak, ajándéknak tekinti az életet, amelynek végén egy újabb, magasabb szintű világ vár az emberekre. Azt is mondhatnánk, az életnek, magának az értelme az élet utáni, jobb világra való felkészülés. Maga a haldokló nem érzi akkora veszteségnek saját halálát, azt, hogy hátra kell hagynia hozzátartozóit, javait és sikereit, mivel nem a földi lét élvezete gondolkodásmódjának főbb meghatározója. Ugyanakkor nem lehet eléggé hangsúlyozni, mennyire fontos, hogy a hívő minden igyekezetével azon legyen, hogy az életét, a kötelességeit komolyan vegye, és nagy hiba lenne, ha csupán nemtörődömségből eldobná magától a legnagyobb kincset, amit Istentől kapott, az életet. Nyilvánvalóan azért a muszlim emberekben is rossz érzést kelt, hogy el kell búcsúzniuk szeretteiktől, hogy a halál, illetve a halálhoz vezető út esetleg szenvedésekkel teli, fájdalmas lesz, de ugyanakkor az Isten akaratába való belenyugvás, és annak a ténynek a reménye, hogy a másvilágon viszontláthatják a nekik kedves embereket, képes vigaszt nyújtani a végső órákban is.

A fentiek értelmében tehát létezik mindenki életében egy pont, a halál kijelölt órája (*Al-Adzsál*), amelynek időpontját az isteni elrendelés (*Al-Kadr*) határozza meg. Ez mindenképp bekövetkezik, mert meg van írva, nincs mit tenni ellene, el kell fogadni. A muszlimok egy gyakori szófordulata is erre a magasabb szintű akaratra utal. Ha az ember mindent megtesz, akkor sem lehet biztos benne, hogy nem következik be valami váratlan fordulat, ami keresztülhúzza a számításait. Ezért azt mondják: *InsAllah*, vagyis „ha Allah is úgy akarja”. Ugyanerre vonatkozik egy másik elterjedt mondás, amelynek magyar megfelelője is ismert: „Ami ma megtehetsz, ne halaszd holnapra”. Az iszlám ezt azzal egészíti ki, hogy azért kell cselekedni, mert senki sem tudhatja, hogy holnapra nem fogja-e utolérni a halál. Más szavakkal: úgy kell élni, hogy az ember minden pillanatban készen álljon a halálra. Itt meg kell jegyezni, hogy semmiképp nem a halál bagatellizációjáról van szó, éppen hogy a jelentőségére hívja fel a figyelmet. Ugyanakkor az iszlám nem tekinti a halált teljesen negatív fogalomnak, hanem az élet, a természet részének.

Halál, haldoklás, palliatív ellátás

Az egészségügyi személyzet szempontjából

Mióta tanulmányaimat megkezdtem az orvosi karon, folyamatos fejtörést okoz, hogy gyakorló orvosként vajon milyen lelki támaszt tudok majd nyújtani azoknak a pácienseimnek, illetve hozzátartozóiknak, akik másként gondolkodnak a túlvilágról, mint én. Végül arra a következtetésre jutottam, hogy bármennyire is igyekszem, ez a vállalkozás lehetetlen lesz. Pszichológiai szempontból ugyan sokféle eszköz áll az orvosok szolgálatában, véleményem szerint ezek meg sem közelítik azoknak a teológiai lehetőségeknek a tárházát, amelyekkel egy vallásos embernek támaszt lehet nyújtani. A muszlim páciens halálhoz való viszonyulása az orvos számára jelentősen megkönnyíti mind a rossz hírek közlését, mind a folyamatos támasznyújtást. Azonban nem feledkezhetünk meg arról, hogy a muszlim betegek hite sem egyforma intenzitású, és a mindent közlő modellnél ez esetben is kíméletesebb, és a beteg későbbi életminősége szempontjából célravezetőbb az egyénre szabott közlés. Ha viszont a páciens készen áll, akkor az orvosnak az őszinte, világos információk átadása mellett egy adu ász is a kezében van, és ez nem más, mint az elrendelés és az alávetettség fogalma. Természetesen az orvosnak rendkívül körültekintőnek kell lennie, és anélkül kell támaszt nyújtania, hogy a beteget megfosztaná a reménytől, és feladásra készítetné. Az *InsAllah* kifejezés használata ebben a kontextusban is helyénvaló.

A haldokló szempontjából

A terminális állapotú betegek haldoklásának pszichés szakaszai minden bizonnyal a muszlim pácienseknél is megnyilvánulnak, a hit azonban csökkentheti a halálfélelmet, és megkönnyítheti a végső, elfogadó fázishoz való eljutást. Így a páciens időt nyer, hogy elbúcsúzhasson az élettől, a családtagjaitól, és nyugodtabban képes felkészülni az utolsó időkre.

A hozzátartozók szempontjából

Mivel a hozzátartozók is átmennek a betegekéhez hasonló fázisokon, az iszlám szemléletmódja nekik is hasonlóképp segíthet megküzdeni a családtagjuk elvesztésének gondolatával, emellett pedig a haldokló támogatásában is segítséget jelenthet egy szilárd hittel bíró hozzátartozó. A családtagoknak továbbá konkrét feladataik is vannak a haldokló betegágya mellett. Emlékeztetniük kell a haldoklót arra, hogy mondja el a tanúságtételt: „*Tanúsítom, hogy nincs más Isten, csak Allah, és Mohamed az Ő prófétája.*” Valamint a

haldoklót jobb oldalára fektetik, és a Kába irányába fordítják. A hozzátartozóknak ezen kívül ajánlatos még a Korán 36. szúráját, a „*Jászín*” szúrárt recitálni. Ezek a rítusok mind könnyebbé teszik az elválás folyamatát, és hozzájárulnak a haldokló lelki békéjének elősegítéséhez.

Gyermekhalandóság, perinatális gyász

Mindenképp szót érdemel a muszlimok gyermekhalandóságához való viszonyulása, mely szintén nagyon eltérő lehet az európai emberekéhez képest. Az egyik budapesti mecset arab származású imámjának négyéves lányát elgázolta egy autó. Szerencsére a kislány nem szenvedett halálos balesetet, és pár hét kórházi kezelés után maradandó sérülések nélkül távozhatott. Azonban az eset drámaisága számomra abból adódott, ahogyan ez az édesapa viszonyult a tényhez, hogy gyermeke kis híján meghalt. Az imám egyik mecsetben tartandó előadása után egy magyar muszlim asszony szót kért, és a közösség nevében jobbulást kívánt a kislánynak. Egy átlagos európai ember ilyenkor, úgy gondolom, megköszöni az együttérzést, és beszámol arról, hogy a gyermek hála Istennek, most már jobban van, vagy sajnos, csak lassan gyógyul stb. Az imám ellenben azt felelte, hogy ennek így kellett lennie, ez Isten akarata volt, és ha a kislány meghalt volna, ő akkor sem tehetett volna ellene, mert ez volt megírva számára. A teljesség kedvéért hozzá kell tennem, hogy valóban véletlen balesetről volt szó, a gyerek egy pillanat alatt rántotta ki a kezét az anyjából, és szaladt ki az úttestre, bármelyik szülővel megeshet hasonló, önhibáján kívül.

A történet hallatán nyilván sokakban felmerül a kérdés, vajon az imám akkor is ugyan így viselkedett volna-e, ha fiúgyermekről van szó. A válasz egyértelműen igen, annak ellenére, hogy úgy tűnhet, a muszlim társadalmakban nagyobb megbecsülésnek örvend egy fiúgyermek. Ennek oka mindössze annyi, hogy a szülők csak felnőtt fiúk támogatására számíthatnak, mivel a lányok, miután férjhez mennek, a továbbiakban már férjük családjához tartoznak. A szülők egyformán szeretik mindegyik gyermeküket, nemtől függetlenül. Nem tesznek különbséget, és nem is szabad különbséget tenniük közöttük.

Annak ellenére, hogy a teremben csak muszlimok voltak jelen, bizony nem egy asszony elfogadhatatlannak tartotta, hogy az imám ilyen nyugalommal tudná fogadni saját gyermeke elvesztését. Azt mondták, az arab mentalitásból fakad, hogy mivel sok gyerekük születik, egy másik pótolhatja az elvesztett gyermeket. Holott nem erről van szó. A gyermek természetesen érték a muszlim családokban is, talán még nagyobb érték is, mint más társadalmakban, és egyik gyerek sem pótolhatja a másikat. A dolog nyitja az elrendelésben, és az isteni akaratnak való alárendelésben rejlik. Bár a legtöbb vallásnak szerves része az isteni akaratnak való

alárendelés, a gyermekhalandóság tekintetében nem egységesek a nézeteik, és soha egyetlen más vallásban sem láttam még ilyen szintű alávetettségéből fakadó nyugalmat.

Ha Európa hagyományosan keresztény kultúrkörével összevetjük az iszlám e témáról vallott nézeteit, akkor hamar kiderülnek a különbségek. A szigorúan vett katolikus dogmarendszer ugyanis kimondja, hogy az intrauterin vagy perinatális halál esetén – amennyiben a gyermek nem volt megkeresztelve –, elvben nem juthat a mennyországba. A középkorban ezért az ilyen csecsemőket elvitték a Mária-szentélyekbe, ahol úgy gondolták, a gyermek egy pillanatra feléledt, és eközben megkeresztelték. Ez a középkori emberek gyászfeldolgozását segítette, de ma már nem bevett szokás. Egyes protestáns egyházak (pl. a felnőtt korban keresztelő Baptista Egyház), és felekezettől függetlenül számos keresztyén vallási közösség eltérő nézeteket vall a témával kapcsolatban, és az iszlámhoz hasonlóan elutasítják a gyermekek elkárhozását. Az iszlám azonban egységesen azt tanítja, hogy a gyermek ártatlan, mentes az eredendő bűntől, és útja kizárólag a Paradicsomba vezet.

Összességében tehát a muszlim szülők hite segít leginkább a veszteség feldolgozásában, illetve azon keresztyén szülőké, akik a keresztelés szempontjából megengedőbb nézeteket képviselik a gyermekhalandósággal kapcsolatban. A hagyományos, szigorúbb elveket valló katolikus szülők esetében azonban egy megkeresztetlen csecsemő elvesztését követő perinatális gyászreakció különösen erőteljes lehet. Az ateista szülők számára pedig, gyermekük halálának feldolgozása majdhogynem lehetetlen vállalkozás. Az utóbbi két világnézetű szülőkkel megtörtént esetnek magam is tanúja lehettem ismeretségi körömben. Mindkét esetben rendkívül erőteljes, hipertrofikus gyász volt megfigyelhető: *„A gyászreakciók eleinte szokatlanul erőteljesek lehetnek. A továbbiakban a gyászoló az erős érzések elnyomására törekszik, így az előtérben sokszor csak a nagyfokú szorongás, szociális visszahúzódottság áll. Egy családtag hipertrofikus gyásza veszélyeztetheti a család stabilitását is. A gyász lefolyása elhúzódó.”* (Pilling, 2002: 157)

Sahíd

A *sahíd*, azaz a hősi halott fogalma az, amely talán leginkább megosztja napjaink társadalmát, és amelyet leggyakrabban értelmez félre a nyugati kultúra, de gyakran még maguk a muszlimok is. Bár nem kapcsolódik szorosan a palliatív ellátáshoz, és Magyarországon remélhetőleg soha nem kell az orvosoknak szembenézniük ezzel a speciálisan háborús helyzetre jellemző esettel, azonban kizárni semmit sem lehet. Televízióban gyakorta látni európai szemmel nézve visszatetszőnek tűnő képeket: a hősi halottakat vidáman ünneplő,

kiabáló emberek sokaságát, akik látszólag örülnek embertársuk halálának. Ilyenkor az ember hipertrofikus vagy anticipációs gyászreakciót várna, vagy legalábbis szomorúságot. De ha jobban szemügyre vesszük a képsorokat, gyakran felfedezhetjük rajtuk a síró anyákat, családokat. Természetesen a veszteség ilyenkor is tudatosul a hozzátartozókban, és megnyilvánul a figyelmesen vizsgálódó külső szemlélő számára is. A látszólagos öröm ebben az esetben annak a megnyilvánulása lehet, ami a nyugati kultúrában is ismert jelenség: az elesett katonákat övező mélységes tiszteletről van szó, hisz a hőstettért jutalom jár, az utóbbi esetben az államtól, előző esetben pedig Istentől. Az orvos feladata – ha a sebesült a kórházban haldoklik –, hasonló az egyéb terminális állapotú betegek és családtagjaik pszichoszociális támogatásához.

A gyász

„A gyással kapcsolatos népi hagyományok, rítusok (pl. a virrasztás, a siratás, a halotti tor, a gyászvisélet) még századunk elején is országszerte elterjedtek voltak, magatartási mintát és közösségi támaszt nyújtva a gyászolóknak.” (Pilling, 2002: 149) A fentieket hűen tükrözi az iszlám számos előírása a halottal, gyászolókkal kapcsolatban. Ezek a rítusok némiképp eltérőek, mégis sokban hasonlatosak a keresztény kultúrkör hagyományaihoz. Az egyik legnagyobb különbség talán a halott mosdatása, illatosítása és lepelbe csavarása, melynek nagyon szigorúan meghatározott menete van, és amelyet hagyományosan a család végez. Egyedül a *sahídot* nem mosdatják meg. Azt gondolom, hogy ez a szokás nagyban hozzájárul a családtagok veszteséggel való megküzdéséhez, ahogyan a siratással és halotti torral analóg részvétfogadás, és a látogatók megvendéglése is. És itt ki kell emelnem azt az előírást is, amely megszabja, hogy az elhunyt családjának a temetés után – melyet lehetőleg még aznap el kell végezni –, három napig ajánlatos részvétet nyilvánítani, utána már nem. Úgy vélem, ez a szabály szintén azt hivatott elősegíteni, hogy a gyászolók könnyebben megküzdjenek a halálessel járó megrázkódtatással. Habár nyilvánvalóan a veszteség feldolgozása nem három nap alatt történik meg, mégis egyfajta gátat szab a gyásznak, és lezárja a gyász első, legintenzívebb szakaszát.

Mint minden egyházi temetésnek, a muszlim temetésnek is megvan a pontos menete. A Koránban és a hagyományokban a halott körüli teendők és a hozzátartozók gyásza is pontosan szabályozott. Kezdve onnan, hogy a gyászolóknak a veszteséget követően ajánlatos végigolvasniuk a teljes Koránt, egészen addig, hogy pontosan hány hónap múlva házasodhat újra az özvegy. A Korán végigolvasása nem csak a gyászolók hitét erősíti, miáltal

megkönnyíti számukra az elrendelés elfogadását, hanem egyben kitölti a temetés után következő üres órákat is, és eltereli a gyászolók figyelmét az elhunyt családtag hiányából fakadó ürességről, amely tulajdonképpen a legnehezebb időszak a gyászolók életében. Az özvegyek újrarázódása pedig, amellet, hogy anyagi és társadalmi biztonságot is jelent a nők számára, akik hagyományosan általában a gyerekeket és a háztartásbeli teendőket végzik, a gyászidőszak utáni továbblépést is segíti. Az iszlám ugyanis támogatja az özvegyekkel való házasságkötést, részben ez az egyik oka a többnejűség fennmaradásának, amely a magukra maradt nők segítségének egyik lehetséges alternatívája. Ennek jelentősége természetesen manapság már csekélyebb, és az európai jog-, illetve normarendszer nem is ad rá lehetőséget, de nem elhanyagolandó egyes országokban – például háború idején –, mikor az özvegyek száma hirtelen megnő.

Egyszóval az iszlám vallás nem csak a hit erejével segíti a gyászolókat, hanem a muszlim életformával is, amely a legapróbb részletekig szabályozza a hívők életét. Teret enged a gyász megélésének, ugyanakkor gátat szab a túlzásba vitt reakcióknak, és egészséges keretek között igyekszik tartani a gyász egész folyamatát. Emellet fontos kiemelni, hogy „... *a gyász mindig egyéni. A gyász folyamatát jellemző leírások – s vele együtt a „normál gyász” fogalma is – így a statisztikai átlagot képviselő, didaktikus célú absztrakciónak tekinthetők. Ismeretük megkönnyíti a gyászolók segítségét, de nem pótolhatja az egyéni jellegzetességek figyelembevételét.*” (Pilling, 2002: 150)

FELHASZNÁLT IRODALOM

- ABDULATI, H. (2002): *Fókuszban az Iszlám*. (ford.: Kalloufi Virág) Pécs, Pécsi Tudományegyetem
- AL-SAMAD, U. A. (2000): *Az iszlám és a kereszténység*. (ford.: Dr. Raid Smadi) Budapest, Terebess Kiadó
- AL-ZINDANI, A. (2000): *A hit útja*. (ford.: Dr. Okváth Csaba) Budapest, Terebess Kiadó
- PILLING JÁNOS (szerk.): A gyász lélektana. A normál és a komplikált gyász folyamata, a támasznyújtás lehetőségei. In: HEGEDŰS KATALIN (2002): *A palliatív ellátás alapjai*. Budapest, Semmelweis Egyetem, 149-164.
- Korán* (2001) (ford.: Simon Róbert) Budapest, Helikon Kiadó